

УДК 569.723 (599.75)

Палеонтологія

О.С. Климишин, І.І. Ткач

ЗНАХІДКА *BISON PRISCUS* VOJANUS НА МАЛОМУ ПОЛІССІ (ВОЛИНО-ПОДІЛЛЯ)

Климишин А.С., Ткач І.І. **Находка *Bison priscus* Vojanus на Малом Полесье**

(Вольно-Подолье) // Науч. зап. Гос. зпиродоведч. музея. – Львов, 2004. – 19. – С. 167-170.

Приводится описание находки лобовой части черепа с роговыми стержнями западноукраинского первобытного зубра, найденного в аллювии р. Рата около с. Силец (Сокальский р-н Львовской обл.).

Klymyshyn, O., Tkach, I. **The find of *Bison priscus* Vojanus in the Small Polissya (Volyn-Podillya)**

// Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2004. – 19. – P. 167-170.

The article provides the detailed description of the frontal part of the skull with cornual rods of *Bison priscus* found in the alluvium of the river Rata at the village Silets in Sokal district, Lviv region.

Кожна нова знахідка викопних решток тварин доповнює уявлення про морфологію окремих видів, сприяє з'ясуванню історичних закономірностей їх розміщення, змін ареалів, чисельності та багатьох інших особливостей, які впливали на хід еволюційних подій.

На сьогодні на території заходу України відомо близько 370 місцезнаходжень кісткових фрагментів плейстоценових і голоценових хребетних, що підтверджується колекційним матеріалом і літературними даними [1, 6, 9]. *Bison priscus* Vojanus виявлений у 7 з 13-ти основних плейстоценових захоронень: **Рудки** – береги і русло р. Вишні, с. Рудки Самбірського р-ну Львівської обл.; **Шутновці** – берег р. Смотрич, с. Шутновці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; **Щирець** – Церковна гора на границі західної окраїни Опілля і Дністрянсько-Сянської алювіальної низовини, с. Щирець Пустомитівського р-ну Львівської обл.; **Кременець** – урочище Дівочі Скелі, м. Кременець Тернопільської обл.; **Винява** – старий піщаний кар'єр на березі р. Щирек правої притоки р. Дністер, хутір Винява, с. Радвани Пустомитівського р-ну Львівської обл.; **Прийма** – печерний комплекс біля с. Прийма Миколаївського р-ну Львівської обл.; **Мала Уголька** – печерна система Білих стін поблизу с. Мала Уголька Тячівського р-ну Закарпатської обл.; та в 1 з 2-х ранньоголоценових місцезнаходжень: **Вороновиця** – Барвінська гора на правому березі Дністра біля с. Вороновиця Кельменецького р-ну Чернівецької обл. Всього на території заходу України зібрано 860 фрагментів правих і лівих нижніх щелеп, осьових черепів, рогових стрижнів, різних кісток посткраніального скелета з плейстоценових відкладів та 113 різних кісток з ранньоголоценових відкладів [9].

Разом із *Bison priscus* в захороненнях на заході України траплялися інші парнокопитні: свиня дика – *Sus scrofa* L., косуля європейська – *Capreolus capreolus* L., олень гігантський – *Megaloceros giganteum* Blum., олень шляхетний – *Cervus elaphus* L., олень північний – *Rangifer tarandus* L. (у цього виду були лісові форми), лось – *Alces alces* L., тур – *Bos primigenius* Vojanus; хижакі: ведмідь печерний – *Spelaeartos spelaeus* Rosenmuller, ведмідь бурий – *Ursus arctos* L., лев печерний – *Panthera spelaea* Goldfuss, вовк сірий – *Canis lupus* L., а також інші хребетні [9].

Значний остеологічний матеріал по первісному зубру з території заходу України описаний М.І. Бурчак-Абрамовичем [1]. Проте для підтвердження видової належності знахідки подаємо її опис та виміри основних морфологічних параметрів.

Ряд ПАРНОКОПИТНІ – ARTIODACTYLA Owen, 1848

Родина ПОРОЖНИСТОРОГИ – BOVIDAE, Gray, 1821

Рід Бізон – *Bison* H. Smith, 1827

Зубр первісний – *Bison priscus* Vojanus, 1827

Матеріал і місцезнаходження. Фрагмент черепа з лобною і частково лицьовою частиною із збереженими роговими стрижнями з алювіальних відкладів р. Рати поблизу с. Сілець (Сокальський р-н, Львівська обл.)*. Знаходиться в колекції плейстоценових тварин основного фонду Державного природознавчого музею НАН України за інв. № 1492.

В подібних умовах захоронення був зібраний значний остеологічний матеріал ранньоголоценових хребетних на Волинському Поліссі на річках Случ і Горинь [9]. Кісткові рештки чорного і буро-коричньового кольору знаходили тут на піщаних сухих і зволжених берегах, а деяких витягували з дна у прибережній зоні.

Геологічний вік. Плейстоцен – ранній голоцен (точніший вік встановити на даний час неможливо, у зв'язку з відсутністю необхідних геологічних даних та решток інших видів з вужчим діапазоном стратиграфічного поширення).

Рис. Фрагмент черепа *Bison priscus* з алювію р. Рати біля с. Сілець.

Опис і порівняння. Ширина лобної кістки – 280 мм, товщина – 45 мм; відстань між очними орбітами – 230 мм. Рогові стрижні короткі, широко розставлені, відходять від черепа далеко позаду очних орбіт. Перетин стрижнів округлий і лише дистальна частина незначно сплюснена. Проксимальна третина стрижнів має незначний вигін, направлений уперед і дещо уверх. Дистальна третина різко звужується, вигін направлений трохи назад, утворюючи незначно виражену спіраль. Довжина між дистальними кінцями рогових стрижнів – 670 мм. Довжина правого

* Рештки знайдені і люб'язно передані в музей студентами біологічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка В.Ю. Борецьким та Д.О. Климишином

рогового стрижня по зовнішній кривизні від кінця до "вінчика" – 280 мм; довжина по внутрішній кривизні – 225 мм; максимальний діаметр стрижня біля основи – 90 мм; мінімальний діаметр стрижня біля основи – 75 мм; максимальний діаметр стрижня на віддалі 3 см від кінця – 44 мм; мінімальний діаметр стрижня на тій же віддалі – 23 мм. Довжина лівого рогового стрижня по зовнішній кривизні від кінця до "вінчика" – 275 мм; довжина по внутрішній кривизні – 225 мм; максимальний діаметр стрижня біля основи – 79 мм; мінімальний діаметр стрижня біля основи – 78 мм; максимальний діаметр стрижня на віддалі 3 см від кінця – 32 мм; мінімальний діаметр стрижня на тій же віддалі – 26 мм. На поверхні стрижнів є виразні поздовжні борозни і гребені. Кісткова речовина щільна, колір кості кремово-бурий.

Порівняння вимірів рогових стрижнів з описаним у літературі [9] подані у таблиці.

Таблиця

Виміри рогових стрижнів *Bison priscus*

№ п/п	Виміри (мм)	Рогові стрижні		
		правий	правий	лівий
		1	2	3
1	Довжина по зовнішній кривизні від кінця до "вінчика"	270	280	275
2	Довжина по внутрішній кривизні	210	225	225
3	Максимальний діаметр біля основи	100	90	79
4	Мінімальний діаметр біля основи	76	75	78
5	Максимальний діаметр на відстані 3 см від кінця	51	44	32
6	Мінімальний діаметр на відстані 3 см від кінця	33	23	26

Примітка: 1 – екземпляр з м. Коломиї Івано-Франківської обл.; 2,3 – з с. Сілець Сокальського р-ну Львівської обл.

Центри походження бізонів ще остаточно невідомі. Вважається, що найбільш раннім представником роду *Bison* є *B. sivalensis* Lydekker, який відомий з пізнього пліоцену Індії (Сиваліки). В Європу бізони проникли в самому ранньому плейстоцені (короткорогі форми – *B. tamanensis* і *B. voigtstedtensis*). Пізніше примітивні форми послідовно заміщувались також короткорогими, проте більш високоорганізованими формами *B. schoetensacki* Freudenberg (*schoetensacki*, *lagenocornis*), далі, у середньому і пізньому плейстоцені довго- і короткорогими формами *B. priscus* (*gigas*, *priscus*, *mediator*, *longicornis*), а в ранньому голоцені *B. priscus* (*mediator*, *deminutus*) і *B. bonasus* L. (*bonasus*, *hungarorum*, *caucasicus*) [2, 10].

Перебування західноукраїнського *Bison priscus* на території Поділля, Передкарпаття і Закарпаття протягом плейстоцену – раннього голоцену пов'язують з формуванням тут тундростепового біому на основі трав'яних стадій тайгових сукцесійних систем шляхом вселення трав'янистих із вже існуючих південних степів на фоні дефіциту тепла і вологи [3, 4, 5].

Серед найважливіших екологічних чинників, які спричинили вимирання *Bison priscus* у ранньому голоцені, були зміни праландшафтів і рослинних угруповань під дією тектонічних та ерозійних процесів, розвитком карстового рельєфу, коливань температури. У пізньому плейстоцені-ранньому голоцені,

внаслідок розмиву вододільних платоподібних підвищень, відбувалося скорочення степових рівнинних просторів, що створювало несприятливі умови для існування *B. priscus*. Поряд із природними чинниками, на зменшення чисельності популяції багатьох видів хребетних у цей час почала істотно впливати людина. Як приклад можна навести дані з палеолітичної стоянки Кормань IV на правому березі Дністра в Сокирянському р-ні Чернівецької обл., де були виявлені кісткові рештки 12 мамонтів (*Mammuthus primigenius* Blumenback), 37 особин *Rangifer tarandus*, 10 – *Bison priscus* та ін. [8].

У ранньому голоцені, разом із *Bison priscus*, на заході України існував інший вид з цього роду – *B. bonasus*, та деякі інші представники родини порожнисторогих, проте до 18 ст. всі дикі форми, які не вимерли природним шляхом (зубр, тур, сарна), були знищені людиною. Деякі з них були пізніше штучно відновлені та інтродуковані. Тепер в Україні, завдяки роботам з реакліматизації аборигенних видів, рід *Bison* представлений зубром, або бізоном європейським – гібридною кавказько-біловезькою формою [7].

Висновки

Досліджений фрагмент черепа належить західноукраїнському короткорогому *Bison priscus*, що підтверджують морфометричні параметри зразка, аналіз літературних даних і порівняння описаного зразка із рештками цього виду в колекції Державного природознавчого музею НАН України. Разом із описаною знахідкою були виявлені інші рештки четвертинних хребетних, дослідження яких дозволить у подальшому визначити фауністичний склад Сілецького місцезнаходження і уточнити його геологічний вік.

1. Бурчак-Абрамович Н.Й. Ископаемые быки Старого Света. – Баку, 1957. – С. 5-260.
2. Година А.Я., Громова В.И., Соколов И.И. и др. Отряд Artiodactyla. Парнопалые // Основы палеонтологии. Млекопитающие. – М., 1962. – С. 337-410.
3. Давид А.И., Свистун В.И. Остатки бизонов из верхнеплиоценовых и нижнеплейстоценовых отложений Молдавии и юга Украины // Биостратиграфия антропогена и неогена юго-запада СССР. – Кишинев: Штиинца, 1981. – С. 3-15.
4. Жерихин В.В. Избранные труды по палеоэкологии и филогенетике. – М.: Товарищество научных изданий КМК. – 2003. vi + 542 с.
5. Логвиненко В.Н. Хоботные (Proboscidea) плиоцена-раннего плейстоцена Украины // Вісн. Націон. наук.-природнич. музею. – Київ, 2001. – С. 92-104.
6. Пастернак С.І., Левицький В.Т. Монографічні колекції палеонтологічних фондів науково-природознавчого музею АН УРСР. – Київ, 1963. – 35 с.
7. Ссавці України під охороною Бернської конвенції / За ред. І.В. Загороднюка. – Київ, 1999. – 224 с. – (Праці теріологічної школи, вип. 2).
8. Татаринов К.А. Фауна позвоночных стоянки Кормань IV // Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV. – М.: Наука, 1977. – С. 112-118.
9. Татаринов К.А. Позднекайнозойские позвоночные запада Украины. – Луцк: Надстырь, 2000. – 254 с.
10. Флеров К.К., Давид А.И. Род Bison Н. Smith, 1827 // Плейстоцен Тирасполя. – Кишинев: Штиинца, 1971. – С. 156-165.

Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів